

ВЪЗВРЪЩАНЕ КЪМ ВАЛТЕР СКОТ¹

Историята на изкуството познава възкресяването на неизвестни величини от гробницата на забравата: Бах, Хьолдерлин, Стендал... Но тя знае и изчезнали звезди, блестели някога на културния небосклон.

Един от любимите автори на нашето детство е днес почти забравен, изоставен, неразбран. Ние мъчно можем да си представим нашата юношеска библиотека без „Айвенхо“, „Квентин Дървоърд“ и „Ламермурската годеница“, но днешните юноши могат. Трудно е да се вярва, че днешният читател предпочита учебника по история пред романите на Валтер Скот, но това е факт. И съвсем е непостижимо за ума как кумирът на Белински,² любимецът на Пушкин³ и Чернишевски, на В. Юго и Карл Маркс е станал едва ли не „персона нон грата“ за съвременното литературознание. Но и това е така. И, уви, в днешно време славата на В. Скот разнасят повече „Пуритани“ на Винченцо Белини и „Лучия ди Ламермур“ на Гаетано Доницети, отколкото библиотеките и типографията. Ако ли пък случайно неговото име се упомене като класик на историческия роман, то това ще бъде дан на уважение, формула, назидателен съвет. И литературознанието си има шампи, постоянни положения. Та кой казва, че историческият роман е „по-долен жанр“, я Валтер Скот, нали той го издигна до равнището на най-големите произведения на епохата си. Кой не знае романите на В. Скот? Учете се от Скот! Повече четете Скот! Повече четете Скот!

Съвсем е очевидно обаче, че и последователите му в европейските страни съществено се отклоняват от неговите традиции. Още по-очевидно е, че историческият роман на XX в. почти е загубил нишките си с творчеството на Валтер Скот. А ето и най-голямото наказание за писател от голям ранг: ни един образ, ни една ситуация, ни един афоризъм от обемистото наследство на шотландеца не доминират в съзнанието на нашия съвременник. Айвенхо? Но той малко се отличава да кажем от Квентин Дървоърд. Шотландските въстания? Феодалните разпри? Гражданските войни? — Та това е серия от приключения, при които необичайното става трафарет, шаблон... Френските моралисти от XVIII в. са съчинили по-остроумни сентенции за дълга и доблестта, за добродетелите и правата на личността, за вожда и народните маси. Като че Валтер Скот ги повтаря

с всеки нов роман — но от това те стават мутни, назидателни, натрапчиви.

А само преди 150 години Валтер Скот е бил едва ли не най-четеният, най-обичаният, най-таченият европейски писател. За тогавашните мравешки темпове всяко негово произведение се е превеждало на няколко езика и претърпявало по няколко издания. Критици са го възхвалявали, романисти са му подражавали, художници са го илюстрирали. Сам той се е наричал „секретар на обществото, пишещ под диктовката на неговите събития“. Авторитетът му на най-автентичен негов летописец не е извиквал съмнения. Нещо повече: укрепващото национално съзнание в редица европейски страни е апелирало за свой Валтер Скот. Колко родолюбиви просветители от Испания, Италия, Германия, Русия са съжалявали, че няма кой да покаже на света достойнствата на техните народи и история...

Но не минават няколко десетилетия и В. Скот заглъхва. Към края на неговия живот романите му почват да губят патристическото си въздействие, помръква техният идеен и нравствен патос. Европа е пред прага на капитализма, пред обществото възникват нови задачи, пораждат се делови критерии за оценка на личността. „Сладникави, твърде добродетелни влюбени, твърде примитивни злодеи, уморителни приключения, ефектни и правдоподобни ситуации, изобилие от нравоучения, системно бягство в царството на историята от сериозната и изискваща внимание съвременност — ето какво новите поколения са виждали в творчеството на Скот, основано от всичко онова, което съставлявало негов смисъл и негова прелест“ (стр. 496).¹

Възможно ли е човечеството да прояви такава благодарност към един от своите любимци. Нима големият писател може да се сравни с циркова примadona, отшумяваща с възрастта и появата на нови звезди. И ако отделни моменти от творчеството на Скот са загубени за поколенията, загубено ли е принципиалното му, жайрово-конструктивно и общочовешко значение. А може би бъдещето ще сиеме „ембаргото“ от неговите романи. Може би тъкмо сега, когато така остро стои националният проблем за много пробудени народи, Валтер Скот ще заеме мястото си на един от първите радатели за равноправие на нациите, на един от най-самотоотвержените борци срещу колониалното иго.

¹ Б. Г. Рензов, Творчество Вальтера Скота. М.—Л., 1965, стр. 3—497.

² Великий гений и гордость нашего века.

³ Шотландский цародей.

¹ Б. Г. Рензов, Творчество Вальтера Скота. М.—Л., 1965, стр. 496.

Това е една част от въпросите, които съветският литературовед Б. Г. Рейзов поставя в новата си книга „Творчество Вальтера Скота“.¹ И доколкото тяхната острота и актуалност далеч надхвърлят индивидуалната съдба на даден автор, доколкото са в най-пряка връзка с проблема за закономерностите на литературното въздействие и философията на литературния процес — то Вальтер Скот е тема не само оправдана, но и нужна.

Защото ние знаем Б. Г. Рейзов като високо ерудиран и талантлив познавач на западноевропейските литератури. И съвсем не е без значение в каква област ще насочи той силите си. Едно развечено величие би бил най-неподходящ обект. „Не би си струвало да се извлича това име от полумъглата, където е било досега, и отново да се предлага на читателското внимание“ (стр. 5). И най-добрата реклама не може да вдъхне живот на мумиите.

Сам Б. Рейзов с малко скептична предпазливост се отнася към увеличаващата се популярност на Скот. Той не се самозатъгва със скорошното настъпване на нова ера за Скот. Новаторските някога похвати на Скотовия исторически роман едва ли днес са особено перспективни. Но надеждата на литературоведа, че благодарение историческия опит на нашето време ние бихме могли да разберем писателя в дълбочина и ширина, вярата, че „познали бремето на тежка борба, усетили взимната връзка на всички исторически явления и на всеки човек с останалите хора, по-остро от всякога почувствуващи отговорност за всичко, което става във всяка отделна страна и на цялата планета, нашите съвременници ще открият в творчеството на Скот това, което не е било видно от другите поколения“ (стр. 496), най-накрая убеждението, че великият писател ще укрепи мисленето ни в интернационални мащаби — не са плод на преклонение пред любим автор. Те са резултат на цялостен, прецизен и задълбочен литературоведчески анализ.

Първата част на книгата („На пъти к роману“) е предисторията на Скот-романиста. По какъв начин невръстният почитател на „страшни сюжети“ израства в прославен автор на балади и поеми (гл. гл. „Ранние опити“, „Песни шотландских пограничников“, „Баллади“, „Первые поэмы“), как именно е бил постигнат духът и смисълът на историята, как поетическото въображение на народа е заменяло голото подражание на фолклорни образци — ето съдържанието на тези глави, написани проникновено, прецизно, с великолепно разбиране на фактите. Мисълта, „че песните на старите

времена могат да допълнят историята не само със сведения и събития... но и със скъпоценни данни за мислите и чувствата на тези, които са живели стотици години преди нас...“ (стр. 30) е важен извод за творческия подход на Вальтер Скот с огромно значение за съвременната практика на историческия роман.

Стъпка по стъпка авторът проследява как В. Скот изоставя самоцелната фабула, засилвайки интереса си към историята на нравите, как с възприемането на по-ярки и динамични форми за възсъздаване на старинна Шотландия той се освобождава от баладни канон на Средновековието. Постепенно той усвоява похватите на Шекспировата изобразителност (гл. „Дева озера“), постепенно се усъвършенствува в изкуството на психологическия анализ (гл. „Последние поэмы“), постепенно се разширяват хоризонтите на неговото писателско виждане. Преходът на писателя от поемата към романа е закономерен резултат на неговото идейно и творческо развитие, повела на времето, осъзнаване на основните му писателски интереси. Отсега нататък той ще пише роман след роман, ще издига проблем след проблем, ще намира нови художествени решения.

Тяхната конкретно-историческа разработка, явно насочена към общетеоретическото им осмисляне и актуализиране, е предмет на втората част на книгата „Естетика исторического романа“. Тук многобройният и щателно проучен фактически материал е канава за принципи изводи. Не всяко произведение само за себе си, колкото и интересна да е неговата творческа история, колкото и поучителни да са неговите силни и слаби страни, не дори и развитието на неговия създател, каквито и загадки да крие то — а целокупната проза на Скот, поставила на дневен ред най-важните социални и духовни въпроси на тогавашна Европа, постарала се да ги реши в духа на хуманизма, справедливостта и научната обективност. Тук влиза „проблемата за националностите“, където Скот прави съществен принос към напредничавата обществена мисъл от първата половина на XIX в. „с разбирането на историческия процес в неговото общо движение и местни особености“, с понятието за международна справедливост и правото на народите на самоопределение, с ориентацията на историческия роман към огромния свят на историческата действителност; тук влиза и проблемът за „Историята и нейния смисъл“ с идеалистическите заблуждения на Скот за ролята на състрадания като „лечител“ на социално угнетените, но и с неговата благородна вяра в прогреса на човечеството, със своя антимакиавелизъм и ненавист към потисничеството, с широката си платформа за бъдещото съдружество

* Б. Г. Рейзов. Творчество Вальтера Скота. М. — Л., 1965.

на нациите; тук влиза също така и проблемът за опазване на добрите и естествено отмиране на лошите национални традиции (гл. „Прогрессивный традиционализм“), за демократичното устройство на държавата, за уважение на човешките права, за правилното взаимодействие на различните държавни институции; най-накрая тук влиза и проблемът за метода на усвояването на старината, за техниката и естетиката на историческия роман, за майсторството на историческия романист (гл. „Теория исторического романа“). Реформаторските нововъведения на В. Скот имат трайно значение за бъдещето на литературата. Разчулил непоклитните норми на класицистическата естетика и значително надхвърлил идейния таван на своите предшественици, той пръв обосновава началата на новия роман. И с намирането на реалните пропорции между историческа и художествена правда, между истина и измислица, между познание и интуиция (гл. „Правда и вымысел“); и с изискването си за цялостна картина на епохата чрез „възможно най-пълната сума на нейните мнения и противоречия“ (стр. 298), и със стремежа да се обясни човешкият характер в системата на обществения комплекс (гл. гл. „В поисках героя“, „Герой вступает в жизнь“). Високо трябва да бъдат оценени заслугите на Скот в преодоляването на класицистическото триединство, в утвърждаването многоплановата композиция на романа като функция на единна идея¹. (гл. VIII „Действие и композиция“).

Да, има какво да научи съвременният исторически романист от творчеството на своя велик предшественик. Твърде тежък данък плати той на натуралистичните си увлечения, на идеализацията на деспотични царе — вследствие от култа към личността, на пренебрежението си към философското осмисляне на историята.¹ И в днешния момент на преоценка на завоюването и подготовка на нов шурм в дебрите на миналото, когато много методологически въпроси не са още решени, опитът на Валтер Скот е не само полезен, но и наложителен. Голямата заслуга за неговото формулиране и изясняване от висотата на съвременната литературна наука се пада на Б. Г. Реизов. Чрез своя Валтер Скот съветският литературовед пряко се включва в спора за съвременния исторически роман на страната на онези, които се борят за освобождаването му от оковите на предвзетите тези, за издигането му до върховете на съвременната идеяност и реализъм.

Не всичко в книгата на Б. Реизов е равнотенно. Главите „Герой вступает в

жизнь“ и „В поисках героя“ отстъпват по целенасоченост на анализа и значимост на засегнатите проблеми. Те някак се губят във фактите и многобройните отклонения, без да достигнат желаната от автора яснота и прегледност. Налице е известно преувеличение на силните и почти пълно игнориране слабите страни на В. Скот. Според Реизов излиза, че В. Скот е притежавал абсолютно всичко необходимо за „деммур“ на историческия роман и абсолютно нищо не му е липсвало. Да оставим на страна, че това е в пълен разрез с проблема за явния упадък на неговата слава, но логично е да се запитаме: какво е останало да се завоюва от историческите романисти след В. Скот? Твърде снисходителен е Реизов към „скоростния“ метод на писателя, към навика му да пише бързо и нищо да не поправя. Той по-добре бил виждал „как трябвало да се пише и с какви средства да се постигне възможното за него съвършенство. Така наричаните небрежности на стила са били такава необходимост за неговата работа, както и най-добрите качества на неговите произведения“ (стр. 487). Повече от съмнително! Изобщо „бързо пише“ не е без значение за качеството на литературната продукция, а още по-малко за Скот, който и без това не е владеел изкуството на художественото съствяване. От друга страна, далеч не винаги писателят знае максимума на своите възможности както и лекарят — да се лекува сам.

Двете части на книгата са противопоставени една на друга и по начин на написване. В първата В. Скот е даден в развитие, във втората — Скот, вече постигнал всички тайни на занаята, е станал някакъв резервоар на идеи, принципи и постижения. Загубено е движението на писателя от роман към роман, загубено е движението на неговата мисъл, на черната писателска работа. Като някакъв средновековен вълшебник шотландският бард сипе от рога на изобилието онова, което веднъж за винаги е измислил и сътворил. Може би Скот е от писателите, които изведнъж излизат натрупаното през дълги години? Може, но той едва ли е от тях. Сам Б. Реизов признава, че макар още с първия му роман да се е „опредилила системата на повече или по-малко отчетливи правила и навици, на която той е останал верен в течение на целия си живот“ (стр. 126), то с изменението на обстановката в Европа и Англия са се „визонизирали и естетическите възгледи, аспекти, с които Скот е възприемал историята и действителността, навиците, усвоени в предидущия роман“ (стр. 126). Но в какво се състои това изменение; как се е извършвало то — Реизов не ни казва. По такъв начин и обещанието му да се определят „източниците на творчеството на Скот и

¹ Вж. М. Кораллов. Музы, герои, время. (Заметки критика). Сп. Вопросы литературы, 1965, кн. 9.

ориентацията му в литературната борба на епохата" (стр. 4) не е напълно изпълнено.

Причините? Те са в новите задачи и в новия подход на литературоведа. За разлика от другите си книги („Французкият исторически роман“ и „Творчество Гюстава Флобера“), където преобладаваше литературно-историческата разработка на фактите с твърдо спазване на тяхната хронология и автентичност, тук Реизов е избрал друг тип на изследване, условно бихме го нарекли историко-теоретичен или проблемно-утилитарен. При него литературоведът не се стреми толкова да обясни творчеството на даден автор, колкото да формулира неговите връхни точки и крайни резултати. Ръководен от надеждата, че „може би и на нашите поколения в техния исторически труд великият художник с нещо ще помогне, както е помогнал и на поколенията, създали нова, следреволюционна Европа на XIX столетие“, той представя писателя с образ-

цовите страни на неговото дарование, творчество и маниер.

За съвременното ни литературознание, което още не е излязло от етапа на описателността и емпиричното колекциониране на фактите, методът на Б. Г. Реизов в „Творчество Вальтера Скота“ е новаторски. Жалко, че авторът не му е бил докрай верен и последователен. По този начин той се е обвързал с изискванията на историко-литературния ритуал и не е могъл докрай да разгърне пред нашия съвременник поуците от творческите дирения на Скот.

Нищо. И така целта на Реизов е постигната. Както в дните на първата младост нас ни е покорила благородният рицар на перото и кой знае, може би вече се е зародил подтикът да си го възвърнем в пледата на нашите любими писатели.

Лазар Цветков

SOMMAIRE

90 ans de l'Insurrection dite d'Avril

Géorghi Dimov — Annales poétiques de l'Épopée d'Avril

Tontcho Getchev — De l'esprit d'originalité nationale dans l'évolution littéraire 16
 Isaak Passy — Le talent et le temps. Thomas Mann: „Docteur Faustus“ 39
 Semion Machinski (Moscou) — Le testament esthétique de Léon Tolstoï 66

Analyses littéraires

Svêtozar Tzonev — La naissance du poète. „A ma mère“, de Christo Botev 85

A travers la vie littéraire à l'étranger

Wanda Smochowska-Petrova — Conversations sur le roman polonais 95

COMMUNICATIONS ET DOCUMENTS

Elka Constantinova — Lettres inédites de Dimtcho Dêbélianov adressées à Nicolaï Liliev 98
 Emilia Staïtcheva — Richarda Huch et la Bulgarie 112

REVUE

Lioubène Roussev — „La psychologie de la création littéraire“, de Mikhaïl Arnaudov 120
 Iordan Vassilev — Regards sur le passé et sur l'avenir 127
 Svetlozar Igov — La critique d'Ivan Méchékov 133
 Lazar Tzvetkov — Retour à Walter Scott 136

Адреси — на редакцията: сп. Литературна мисъл, бул. Витоша 39, София II, тел. 8-42 89
 на администрацията: Изд. на Българската академия на науките, ул. Сердика 4, София
 Абонаменти се внасят във всички пощенски станции или по с/ка № 96Т/115 БНБ —
 Софийски градски клои
 Годишен абонамент → 4 лв.

Поръчка № 285
 Тираж 4500

Формат 21/100/16

Дадена за печат на 15. IV. 1966 г.
 Печатни коли 8,75

Набрана и отпечатана в печатницата на БАН, София, кв. Гео Милев, ул. 36